

У ТУЂЕМ
ВЕКУ II

Садржај

<i>Напомена приређивача</i>	9
У ТУЂЕМ ВЕКУ II	11
О <i>йисцу</i>	345

Напомена приређивача

У тшуђем веку II (2004–2010) последња је књига циклуса *Лична историја мога доба* (1951–2000) и други део дневничких бележака *У тшуђем веку* (2000–2003).

Добрица Ћосић је књигу *У тшуђем веку II* за штампу припремио за живота, уз договор са приређивачем да она буде објављена после његове смрти. Ово издање испуњава тестаментарну жељу аутора.

Лична историја једног доба обухвата шест књига; пет књига представљају избор из дневничких бележака од 1951. до 1999. године (у првом издању назване *Пишчеви записи*), док је шеста књига, *Време змија*, дневник који је Ћосић водио за време НАТО бомбардовања Србије и у коме је, како је мислио, завршио записе о читавој другој половини 20. века. Својим дневничким записима Добрица Ћосић желео је да о свом добу „испише“ време писања својих романа.

Експлицитним заокруживањем и затварањем свог романсијерског и дневничког опуса у 20. век, Добрица

Ћосић је, без сваке сумње, желео да искаже и свој однос према новом веку – који је у *Времену змија*, 1. јануара 2000. године, назвао *Туђи век*. Свој отпор новом добу, који је вишезначне мотивације, Ћосић је исказао и начином на који је исписао почетак новог века, „1999 + 1“. Такво и графичко дистанцирање могло је да означи и стварни крај *Личне историје мога доба*. Те године Добрица Ћосић приближавао се крају осме деценије живота и имао пуну свест о својој старости, али, како је време показало, и необјективан песимизам у односу према снази сопствене списатељске енергије. Наставио је да пише и као сведок нове епохе у веку који је све више постајао *иуђ*, не само њему.

Последња књига Ћосићевих записа *У иуђем веку II* сведочанство је о српским поразима и у 21. веку, опасностима неслућеног убрзања технолошког прогреса, људском отуђењу, писању романа *Време власти II*, али и прва књига у којој Ћосић на најинтимнији начин пише о својој младости, родитељима, властитим сумњама, и највише о својој супрузи Божици.

Овом особеном и сетном књигом завршавају се дневнички записи Добрице Ћосића. Они обухватају 50 година двадесетог века + 10 година туђег, двадесет првог века.

Ана Ћосић Вукић

У ТУЋЕМ
ВЕКУ II

1. јануар 2004.

Синоћ сам због високе температуре смештен у ВМА. О тој соби мислим као соби своје смрти од када сам први пут легао на њен високи кревет. Загледам се у белу пластичну таваницу – моје последње небо. И запитао сам се: Шта ми је и када ми је било најтеже у животу?

Страх је био моје најчешће и најдуже зло, и најдужа патња.

Пред полазак у основну школу разболело ми се лево око од неке инфекције. Ни лекар, ни бабе гатаре које су ми „бацале угљевље“ и прорицале оздрављење, нису ми помогли. Чувена видарка из Новог Села код Врњачке Бање лечила ме и облогама гушчијег измета, а није ме излечила. Једне зиме отац ме водио у београдску Очну клинику. Дали су ми неку инјекцију. Кукао сам. Отац ме у наручју изнео из Клинике. Био је снег

до колена. Да ме смири, купио ми је поморанцу. Тада сам први пут видео поморанцу. Али сам је испустио на угажену пртину и она се поледицом откотрљала на улицу Кнеза Милоша. Отац није стигао да је узме. Узео је неки човек и однео, испраћен очевим псовкама. Као дечак неколико ноћи сам сањао како са оцем трчим пртином да стигнемо поморанцу која се котрља низ улицу... Преко ока и главе мати ми је својим завојем, белом марамом, завила око. Тај завој придржавала је шајкача. Два разреда основне школе завршио сам са завојем преко левог ока и лица. Нисам смео да се играм са децом, страхујући да ме неко не удари у око. Па сам растао поред деде и са старцима. Суморно. Зато никад нисам запевао и заиграо у животу. Ни Козарачко коло нисам играо. Ја сам читавог живота читао и писао само десним оком. Мој пријатељ Михиз је говорио да је „срећа за српску књижевност што Добрица види само на једно око. Да види на оба ока, шта би он књига нарољао!“

Страх да не ослепим је мој најтрауматичнији страх.

Као дечак страховао сам од непогода на усеве и виноград; страховао сам од свог безнадежног живота који ми се најављивао као реална будућност; страховао сам од лоше године и очевих дугова; када сам завршио нижу пољопривредну школу, страховао сам да не будем примљен у средњу и да ме отац неће дати на више школе. Када сам постао комунист, страховао сам од полиције; у рату и окупацији страховао сам од Немаца и четника четири године. А после ослобођења страховао сам да немам дар да postanем писац. Када сам објавио прву књигу, страховао сам

за сваку будућу, и ниједан успех није ме успокојио. Као комунист, страховао сам за истинитост и исправност свога мишљења и идеја које сам заступао. Као дисидент и опозиционар, страховао сам од исхода мојих идеја и опозиције. Непрекидно сам страховао од краха Југославије, пораза српског народа и његове мрачне будућности...

Да не набрајам најинтимније страхове који су пратили, претходили и условљавали ми све радости, сва задовољства и уживања. Страх је увод у патњу, али и у срећу. То ми се догађало и у рату и у миру.

И када размишљам о своје осамдесет и четири године живота, у мојој свести најживље ми је памћење мојих страхова. Моје биће прожето је сумњом, стрепњом и страхом. Морам поново да читам Кјеркегора, да се разјашњавам са собом.

Шопенхауер разуме живот као патњу и досаду. Чим mine патња, каже, наступа досада. Мене досада никада није мучила. Имао сам машту за романе; ако нисам размишљао о написаном, смишљао сам оно о чему ћу писати. А када размишљам о свом књижевном раду, памтим огромне напоре, недоумице и муку писања. И када би ми данас неки чудомоћни Бог понудио да се вратим у своје тридесете, захвалио бих му на понуди. Мој живот је био толико напоран да га ја не бих поновио.

И у овим данима антисрпски плаћеници систематски воде кампању против мене доказујући да сам родоначелник новог, некаквог „социјалистичког национализма“, да настављам Пашића и владика Николаја. Пишу глупе текстове, снимају филмове

– све финансирањем Хелсиншког комитета „за људска права“. Титови комунисти су ме осудили за национализам, и ту осуду потврђују сви „мондијалисти“ и „европејци“, сви србомрски у земљи, бившим југословенским републикама и Европи. Ако се историчари књижевности буду бавили мојим делом и идејама које сам заступао, мораће да полемишу са „општим мишљењем“ од половине шездесетих година 20. века, са лажима мојих идеолошких непријатеља и службеника иностраних канцеларија.

Оно што ноћас у суочавању са собом смем да запишем као истину о свом животу, то је: у свему што сам мислио, писао и радио, свагда сам тежио људском добру. У тој тежњи протекао је сав мој свестан живот.

Шопенхауер је први европски филозоф који је говорио о патњи као суштини људског живота; и ја сам патњу разумео као суштину трагике живљења. У ту трагику унео сам српски историзам као објективну детерминацију бивствовања на српској земљи и двадесетом и овом, Туђем веку.

2. јануар 2004.

Синоћ су и Божицу сместили у болницу. Добила је температуру. Сада смо заједно. Први пут болујемо за време ових празника и први пут заједно, трећа соба од моје, лежимо.

Само болесни уважавају најтачнију животну истину: ако човек није гладан, здравље му је, заиста, најважније за живот. Такве истине будале проглашавају баналним.

Размишљао о ратовима и променама у њима.

Није случајно да се на тлу Југославије у последњој деценији 20. века догодио последњи класичан рат: човек на човека. Рат са клањем, пљачком, силовањем. Рат у коме су постојали злочинци и хероји, морални подвизи и нечовечни поступци. Рат у коме је постојала савест и несавест. Био је то рат вера. Не, био је то рат Срба за опстанак, а Муслимана и Хрвата за своје државе и уништење православних Срба.

Напад НАТО-а на Југославију 1999. и Ирак 1992, на Србе у Босни од 1993. до 1995, то су амерички технолошки ратови за своју империју. То је зачетак епохе нове врсте агресије и злочињења са рушитељством. То рушитељство прати хипокризија и подлост: „моралне мотивације“, па изградња порушеног у коме ратни победник-градитељ гради на срушеном, а цену рата плати поражени.

Постоји реална опасност, у ствари она се остварује, да српска политика према Косову, онако како га је на почетку 20. века ослобађала по сваку цену, сада одбраном по сваку цену – изгуби потпуно. „Одбрана Косова“ је заветна и кобна идеја у српској политици; те одбране се ниједан политичар не сме да одрекне да не би био национални издајник. Тај страх од националне издаје моћан је и можда последњи остатак српске националне идеологије у савременој политици којом је извршена национална самоокупација пристајањем на „експертски“ надзор Србије у име припреме за улазак у Европску унију, а уз издашну помоћ знатног дела српске нато-интелигенције. Косово је табуизовано у српској политици. Та табуизација Косова, која је постала симбол

националне издаје и патриотизма, води српски народ у неизбежан пораз. И тај пораз биће његово насилно ослобађање од Косова. Америчко-албанско отимање Косова је правно-политички одавно извршено.

Увиђам да је свако предвиђање догађаја и исхода историјских процеса апсолутно ризичан умни напор. Зар ме историјско искуство, животно искуство није подучило: трезвено описуј садашњицу и не пророкуј сутрашњицу. Не знам, нико не зна све битне покретачке силе историје. Оне најбитније дуго су невидљиве, јер је националну историју поништила светска историја. А историја се са цивилизацијским и политичким променама фантастично убрзава. Време историјско заиста јури; оно је олуја која се на Балкану не смирује.

Божици је тешко. „Нова година“ ми почиње наставком најгорег у „старој“.

Хегел: „Светска повест није тло среће. Периоди среће у њој су празни листови.“ Да.

3. јануар 2004.

Има људских стања за која не постоји друга мудрост осим једне: трпи! Сва је памет садржана у трпњи. Али за њу треба имати снагу и моћ.

6. јануар 2004.

Бадње вече 1942. године судбоносно је у мом животу. Зато га записујем опширнијом причом, пре наше

породичне вечере, традиционално спремљене. Бадње вече у миру, двадесетак година било је и радосна прослава два рођендана: Аце Деспића, који се родио на Бадњи дан, и Божице, која се родила на Божић, па смо та два рођендана сјединили богатом вечером код Деспићевих и са пријатељима, уз гитару и песму, славили га весељем до зоре, не сећајући се рата, окупације, мог илегалства, њиховог бежања из Београда који је савезничка авијација бомбардовала и на Ускрс.

Али било је у мом животу једно Бадње вече на коме се нисам радовао. Било је то Бадње вече 1942. године у коме је извршено четничко клање у срезу Трстеничком. Комунисти који се нису сакрили, те ноћи били су преклани. У селу Пољни заклана је, са оцем, у својој кући, студенткиња Бранка Бркић, најлепша девојка у мом завичају, и три младића који су партијски сарађивали са Бранком. Обавештени од наших сарадника у четничким штабовима, ми комунисти илегалци који смо се тих дана затекли у Великој Дренови и околини, за Бадње вече тражили смо најпоузданија склоништа. Два дана пре Бадњег дана мој пријатељ, у чијој сам штали, на тавану, пуном сена, био неколико дана, уверен да ћу ту преживети нехришћанску претњу, у сутон ми је преплашено саопштио да је сазнао да се сумња да се ја скривам код њега, па ме је молио да, чим се смркне, напустим његову шталу.

Моравском долином, у дубоком снегу, лудовала је вејавица. Проценио сам да ћу најбезбедније да проведем Божић код мог од основне школе присног друга Милена Радића, секретара партијске ћелије у Дренови, изузетно храброг младића, који се те јесени оженио

лепом девојком у коју је дуго био заљубљен, братаницом четничког председника општине. Позвао сам моју мајку, мог најпоузданијег и најхрабријег курира, и наложио јој да са Миленом и његовом мајком Милом, кријући од снахе, уреди мој прелазак у његову шталу. Миленова кућа налазила се на самом рубу села, шљивик му се граничи са пољем, па се у његову кућу лако може ући и из ње лако побећи. Мој друг Милен и његова мати Мила без отпора су прихватили да ја у први мрак пређем у њихову шталу. Тих дана даноноћно је падао снег, растао на крововима, нападао људима до појаса; моравским шљивицима, брестовима и јасењем хујала је вејавица, насртала на плотове и ућутане куће и штале; кретање илегалаца било је јако отежано и ризично: остајао је траг у снегу.

Уочи Бадњег дана, у сумрак, ушуњао сам се у Миленову шталу и, чекајући домаћина, грејао се међу кравима. Прво се појавила домаћица, уплашена, забринута, у мраку ми донела сир и хлеб, онда чергу за таван где ћу у сену преноћити. Појавио се и Милен да ми прибрано исприча збивања у селу и преда писмо секретара Среског комитета. Од хладноће и ветра који је сиктао око стреха, нисам могао да заспим, па сам се спустио међу краве и легао у јасле да ме мало загреју својим крупним издисајима. А селом нису ни псета лајала; чуо сам само разљућен ветар, што је журишао на дрвеће, плотове и вратнице, клатећи их.

У зору два-три псета огласише Бадњи дан. Једва сам сачекао да се раздани: Секретарево писмо налагало је некретање илегалаца и мир у најдубљој конспирацији, док не мину четничке претње и клања. Моја мати

Милка разнела је „везама“ моју поруку: „Не крећите се док вам не јавим. М. („Максим“).“ Радосна вест била је да је Црвена армија зауставила Хитлерову офанзиву пред Волгом и Стаљинградом, да се немачки пукови смрзавају на руској зими јер немају зимску одећу и да је он, учитељ Апостоловић Живадин, секретар Комитета, убеђен да Немци не могу да освоје Стаљинград. Та вест ми је пробудила наду да су немачке армије можда коначно заустављене и ја више нећу морати код партизанских присталица измишљеним победама Црвене армије и помноженим бројем уништених немачких тенкова да одржавам тешко поколебану веру у сигурну победу Црвене армије, којој сам пролеће одредио за тријумф над нацистичким армијама.

Тетка Мила, кријући од снахе, донела ми је пасуљ межганик и две сараге, питајући ме када ћу напустити њихову шталу јер цело село зна да је Милен партизански човек, а не верује да је снахин стриц сигурна заштита јер „кољаша нису под његовом командом“. Њен неочекивани страх изазвао ми је стрепњу. Замолио сам је да Милен што пре дође у шталу. А он се појавио тек у сутон, завејан снегом, и рекао: „Ноћас ће да кољу.“ Захтевао сам да одмах однесе писмо у Страгаре, вези са секретарем Окружног комитета Шпанцем, од кога сам тражио да ми дозволи да што пре одем у партизански одред на Јастребац. Нисам више могао да подносим илегалство, скривање, и гледам преплашене сељаке који ме чувају, жртвујући себе и укућане. Милен је тражио да му дам своју пушку – коњички карабин који сам носио са собом; одбијао сам његов захтев, али он је био толико уплашен да иде

у Страгаре без пушке да сам морао да му дам пушку; остао сам с бомбом и револвером са два метка. Миленово збуњујуће понашање – први пут сам га видео уплашеног – прожело је и мене страхом.

Вејавица је снегом и тамом завејавала шталу, село, моравску долину. Стајао сам међу кравама, да ме мало загреју, чекао вечеру и неку вест од Миленове мајке, присећао се Бадњих вечери у мојој кући, и био истински тужан и уплашен; могу ме четници баш вечерас заклати. Милену сам дао пушку, имам два метка у револверу „штајерцу“, нисам био сигуран да су исправна; разнећу се бомбом. А ако је и она неисправна? А тетка Мила није се појављивала; нисам смео од Миленове жене да јој закуцам на врата, време је било да се и Милен врати, да узем пушку и бар откупим главу. А онда се из близине, чинило ми се неколико кућа удаљено, зачуло очајничко запомагање, право урлање: „Људи, убише ме!“ У том крају села нисмо имали ниједног комунисту, нисам по гласу одгонетнуо кога убијају. У шталу је из помрчине и вејавице утрчала Миленова мајка и плачући зашпатала: „Бежи сине, Добрице, бежи, издан си, зликовци су опколили кућу!“ „Где је Милен?“ „Не знам, бежи, Добрице! Бежи кроз шљивак у поље! Бежи, јаој, мени црној шта сам дочекала.“ Стајао сам укипљен, нисам јој видео лице. Престрављен и збуњен Миленовом издајом, одшрафио сам бомбу, извукао револвер из футроле и јурнуо у тмушу, шљивиком, ка пољу, ронећи кроз снег до појаса; ветар је фијукао у шљивама чија сам стабла назирао, једна шљива се помери да ме пропусти, сјурио сам се у поље и ронећи кроз

снег и помрачину сударио се са деблом неког дрвета. Дрхтао сам од напора, страха и вејавице, није се видело ућутано село, као да га је однела вејавица, затрпао снег замрлог у чекању Христовог рођења. Пропипао сам стабло да осетим нешто реално: дебло је било шупље! Па то је Радићева крушка, неколико њива удаљена од наше баште и колибе, одакле сам као дечак, у Декином крилу, ноћу слушао кукувије и дрхтурио у Декиној топлини и љубави, а он ми је шапутао: „Птица к’о птица, синко. Не бој се. Она дозива своју друћу...“ А куда ћу ја одавде? Ако останем овде, смрзнућу се, а кад сване, четници ће ме по трагу пронаћи, и када ми се приближе, ја ћу о крушкино дебло креснути бомбу и подметнути је под грло.

Ником ноћас у Дренови, ненајављен, не смем ући у шталу или сењак, ником.

У фијуцима ветра чуо сам накашљавање и тихе дозиве: „Добрице, Добрице!“ По гласу препознао сам вршњака и комшију Милића Несторовића, четника. Дрхтао сам, стежући бомбу и револвер, и покушавао да се заријем у шупље дебло крушке, а дозиви су ми се приближили, назирала се силуета четника Милића Несторовића. Продрао сам се: „Стој! Пуцаћу!“ „Стао сам, немој да се дереш. Немаш са чим да пуцаш.“ „Натраг, натраг!“, сиктао сам и унепостојавао сам се. „Стао сам, будало! Не дери се, чуће те. Четници су опколили Дренову да ухвате тебе, Мију и Рацу.“ „Не брини ти за нас, вуци се одакле си дошао! Ако твом штабу пријавиш да си ме видео, сутра вече биће ти запаљена кућа и ти убијен!“ „Немој да претиш, ништа ти мени не можеш.“ Пришао је. Нисам му видео лице.

„Ти немаш где ноћас да се сакријеш. Церовић зна да си се прошле суботе из Ораховца пребацио у Дренову. Ухватиће те и заклати, а ти и ја смо другари, заједно смо ишли у школу, комшије смо, тетка Милку и чика Жику ја поштујем као моју Божану и Дулу. Ја сам те видео кад си пролазио кроз Миленов шљивак. Стајао сам уз шљиву, ниси ме видео од вејавице, пустио сам те да прођеш. Па сам пошао за тобом.“ „Губи се одакле си дошао, пуцаћу!“ „Са чим ћеш да пуцаш? Милен ти је однео коњички карабин, а у 'штајеру' имаш само два метка. Немој да се лудираш, немаш где главу да склониш.“ „То није твоја брига.“ „Пођи са мном да те скријем у мојој кући“, рекао је тихо и наставио још тише: „Ноћас ћу ја тебе да спасем. А када ви победите и дођу Руси, ти ћеш мене да спасеш. Такво је време дошло. Морамо један другог да спасавамо, да не изгинемо сви.“ Милићу Несторовићу нисам видео лице. Назирала се његова фигура у вејавици неколико корака од мене. Упорно ме је убеђивао да пођем с њим и склоним се код њега, чувеног дреновског мангупа и женскароча. Знао да је четник без убеђења, због пушке. Одбијао сам. У селу кратак лавез и неколико тупих пуцњева. „То се у штаб уноси бадњак. Такав је обичај, Добрице“, рече Милић. Ћутим. Моравском долином тмуша и вејавица.

Сутра се хришћанима и Србима Христос родио. А мене су моји Дреновци, моји вршњаци, моји другови, одлучили да закољу зато што сам комунист, партизан, што се борим за слободу и да настане ново друштво у коме ће бити правде, добра, једнакости за све људе, и моје сељаке вршњаке. Милић Несторовић, сеоски

мангуп, онај мој вршњак који је први од нас сазнао шта је жена, који је плаћао надничарке да се у сењаку и кукурузима разголићују пред њим, тај размажени богаташки јединац који је четник само зато да би имао слободу за своја блудна уживања, ноћас, на Бадње вече, када се леже после бадње вечере, уверава ме да ме је „издао твој друг Милен и однео ти коњички карабин“, што ја апсолутно не могу да поверујем. Он ме убеђује да „трапимо главе“, јер је „такво време“, а ја понижен и очајан, са револвером „штајерцем“ у чије метке нисам сигуран, стојим пред њим са пушком, док између нас хукти ветар и снегом завејава Велику Дренову, поље, белобрдске винограде, нас двојицу вршњака на супротним ратним странама, а ја се колеба да се спасавам најризицијим начином... „Немаш куд, будало. Ујутру ће те ухватити у снегу и заклати, Чутурче. Ајмо, бићу им сумњив што сам нестао из строја а ником се нисам јавио.“

Немам куда, одлучујем се за једино: полазим за Милићем, али му наређујем да иде испред мене као да ја њега спроводим, запретивши му да ћу му пуцати у леђа ако нешто покуша. „Шта брбљаш? Ти си био најбољи ђак у школи и најпааметнији Дреновац док ниси постао комунист“, каже ми Милић и иде ка селу и крају где је његова кућа. Долазимо до четничког ланца који је опколио село, четник нас зауставља: „Стој! Ко иде?“ „Ја сам Милић Несторовић, шта се дереш, будало!“ Четник псује, псовком му одговара и Милић, ја идем за њим као да га спроводим, пролазимо између стража, које ја не видим, улазимо у Конићевску малу, идемо шљиваром и преко авлија,

смрзнута пашчад нас не чују и не лају завучена под вајате и кошеве.

Тако спроводећи мог спасиоца Милића стижемо до његове куће, улазимо: за софром седе чика Дула, отац, Божана, мати, Доса, Милићева жена; свећа је на софри, јестива која се једу на Бадње вече, по поду слама, уз шпорет бадњак: „Добро вече, чика Дуле!“ „Помаже Бог, Добрице!“ Устаје. „Одакле ти, синко, ноћас?“ Милић исприча шта се мени догодило, како ме је Милен издао, где ме је нашао и како треба да се код њих склоним, „док прође Церовићево чишћење његовог подручја“. „Добро нам дошао, положајниче! Није на земљи постојао положајник коме бих се више обрадовао од тебе, Добрице! Седи, синко, да вечерамо! А ти Милићу, не срамоти ми кућу и Божић том пушчетином, избаци ми то даље од бадњака, свеће и колача!“ Милић рече да он мора на дужност у четничку команду, и оде. Стресао сам снег са себе и ћутећи сео за софру, на треножац који ми је уступила Доса, Милићева жена. Чика Дулина срдачност ме није смирила: ако нас је неко од четника приметио вечерас и пријавио штабу, ко зна како ће се Милић бранити и да ли, притиснут, неће признати да је мене увео у кућу.

Док смо вечерали, чика Дула ми је испричао како је болесног регента Александра, оперисаног у Скадру, носио на носиљци, док се регентова пратња кретала ка мору и Драчу; аустријски авион је надлетео колону српске војске и бацао летке са позивом за капитулацију. Чика Дула, тада каплар, ухватио летак који је падао и исцепао га, не прочитавши га. Регент Александар, дирнут храброшћу и достојанством свог

војника, рекао му је: „Честитам, Несторовићу! За овај чин бићеш награђен, ако Бог да да се у нашу отаџбину живи и здрави као победници вратимо. Тада ми се јави да те наградим!“

Каплар Душан Несторовић, сиромашак, надничар, по ослобођењу се, као Алекса Дачић из *Времена смрти*, оженио богатом удовицом, ушао у њену кућу – као домазет, и добио сина Милића. У доба велике аграрне кризе 1929. године чика Дула није имао паре да плати порез, па се у очајању сетио краљевог обећања и отишао у Београд да замоли за помоћ. После административног гоњкања примио га је маршал Двора, коме је испричао о краљевом обећању и циљу свог доласка: „Од када смо се са Солуна вратили у отаџбину, дошли су ми најцрњи дани. Очекујем помоћ од мог врховног команданта и краља.“ Маршал Двора му је рекао да ће реферисати краљу о његовој посети и жељи, и рекао му да сутрадан дође. Дула Несторовић је преноћио у железничкој станици на клупи, и у заказано време дошао у дворску канцеларију. Маршал Двора га је љубазно примио и саопштио да је обавестио краља о његовој молби. Краљ се сетио тог „храброг војника у Албанији“ и наредио маршалу Двора да га постави за путара на путу Крушевац–Трстеник. Дула Несторовић се увредио тим постављењем и рекао: „Господине маршале, ја сам домаћин. Имам девет хектара моравске земље. Мени је испод части да будем путар. Поздравите Његово величанство и пренесите му моју захвалност. Ја сам желео да видим свог врховног команданта и да му се пожалим на живот нас – његових ратника. А за путарску службу ја нисам дошао у Београд.“

Тај догађај је Дулу Несторовића засвагда удаљио од краља, и 1941. учинио симпатизером Русије. Читао сам му у њиви летак Комунистичке партије, позив на устанак, и он се обрадовао поверењу које имам у њега, и изразио веру у победу Русије. Сада, за вечером, жалио се на сина који је „из мангуплука“ отишао у четнике, „међу те ништаке“. Ја сам му препричавао последње вести са Источног фронта, силно увећавајући број уништених немачких тенкова и продоре Црвене армије од Волге. А када се вечера завршила, чика Дула је устао и рекао: „Добрице, моја кућа је твоја тврђава. Пођи да ти покажем прозоре са којих треба да се браниш, ако четничке барабе крену на кућу...“ Повео ме по собама и за сваки правац четничког напада он ми одређивао прозор и заклон од њихове ватре. Рекао сам му да он има унука у колевци и да ја нећу да се борим из куће, да му страда чељад и унук. „Слушај, синко. Ова кућа, казао сам ти, твоја је тврђава. А ти си војник, борац, твоја глава је сада најскупља. Бори се и брани, а нама шта Бог да!“ Онда је донео стубе, и са Досом попео ми душек и јорган на таван, уз топао оџак, дао ми своју пушку, два шаржера и рекао: „Лези, одмарај се! Ја ћу ти ноћас бити стража!“

Нисам заспао до зоре, до Милићевог повратка. Не само због страха, него због узбуђења херојством, чашћу, достојанством старог српског војника, солунца, наредника Дуле Несторовића.

Ноћас, док се поноћница, божићна литургија служила у Храму Светог Саве, док су се први пут оглашавала звона која ће цео Београд да слуша, ја сам са Божицом, Рајном, Аном, Миленом и Николом слушао

литургију и сећао се те своје Бадње вечери и чика Дуле Несторовића о чијем трагичном крају треба сутра да оставим запис у овој свесци. А Божица се сећала своје Бадње вечери 1942. године када су четници тражили Рацу, њеног стрица, студента, да га закољу зато што је комунист, а њихови вучјаци се, уплашени пушака, нису лавежом огласили да кољаши долазе... На срећу, Раца се тог дана негде склонио и спасао се каме.

Тада, од Бадње вечери 1942, ја сам у кући Дуле Несторовића и његовог сина четника Милића остао две недеље, док нисам успоставио везу са одредом. Та кућа је потом постала партизанска, илегалска база, а Милић је крајем лета 1944. године отишао у Другу пролетерску дивизију, постао обавештајац, и демобилисао се у рангу потпоручника. После рата био је шеф магацина и подрума дреновачке задруге. Због проневере био је осуђен на неко робијање, а ја сам га са својим политичким утицајем ослободио издржавања казне.

Када је 1949. или 1950. основана Сељачка радна задруга у Великој Дренови, чика Дула Несторовић, са мојим оцем и Божичином бабом, ступио је у дреновски колхоз „Црвени октобар“ и био, са Жиком Ћосићем, мојим оцем, неки „бригадир за ситну стоку“, а моја мати Милка била је куварица колхоза са Божичином бабом Гином. После две-три године та комунистичка творевина, настала као доказ другу Стаљину да су Тито и његови следбеници верни марксизму-лењинизму, колико се сећам, одмах после Стаљинове смрти „реорганизована“ је у Земљорадничку задругу. Колхозници који су у „Црвени октобар“ уложили имање, стоку и инвентар, били су упропашћени,

осиромашени. А држава им је разрезала порез и на имање које им је било пропало у колхозу; већина није имала паре да плати порез, па су терорисани и продаване им последње краве. Међу таквима нашао се и чика Дула Несторовић.

Неког лета, 1955. или 1956. године, добијем ја од чика Дуле Несторовића писмо на читавом табаку, врло лепим рукописом, мастилом писано, које је почињало: „Здрав ми буди, драги наш Добрица!“ У том писму чика Дула ми се ижалио на неправде пореске власти која му је тражила да плати заостали порез у износу од 72.000 динара, и моли мене да му позајмим новац за порез да му порезници не пописују преосталу стоку, инвентар и ствари у кући, а он ће новац да ми врати до краја године, када прода бостан и грожђе. Тада ми је било штампано ново издање *Далеко је сунце*, имао сам хонорар, одмах сам отишао у пошту и послао чика Дули 75.000 динара.

Пре чика Дулиног писма-обавештења да је примио новац да плати порез, телефонирао ми је отац Жика да је Дула Несторовић изгорео у својој бостанској колиби, заједно са парам које сам му послао. А догодило се то, по каснијим препричавањима догађаја више људи, овако: чим је у пошти подигао новац, чика Дула је свратио у кафану да се похвали сељацима: „Добрица ме није заборавио и позајмио ми је паре да платим порез.“ Частиио је све присутне, мало се развеселио и попио неку чашу ракије више, отишао у своје бостаниште да чува бостан и преноћи у колиби, сачињеној од грања и суве траве. Бостанције обично пред колибом увече ложе ватру и кувају себи пасуљ у земљаном лонцу.

Тако је и чика Дула тога дана урадио. Скувао пасуљ, сам вечерао уз флашу ракије, по обичају бостанцијском, само пепелом затрпао жар у огњишту и легао да спава. Вероватно припит и од среће што га нисам разочарао, и што сам му за спасавање главе на Бадње вече 1942. узвратио позајмицом новца, заспао је тешким сном. Ноћу, ненадано, налетео је ветар на огњиште пред сламнатом колибом, разгорео огњиште и жишкама засуо колибу, лако запаливши суву покровину. Ватра је пробудила чика Дулу, истрчао је из колибе, и стао да дозива околне суседе који су чували бостане и винограде да гасе пожар. У тој паници, сетио се да му је у колиби остао гуњ са новцем за порез, гуњ му је служио као узглавље. Закукао је мученик и јурнуо у запаљену колибу да спасе гуњ са новцем. Док је у пламену тражио гуњ, на њега се срушила упаљена колиба и он се са тешким опекотинама, без гуња и пара које су изгореле, некако искобељао из ватре пред приспеле сељаке, јечећи. Сигурно не само од опекотина: јечао је тај мученик и за изгорео новац. Неко је отрчао у село да доведе Дану докторку, она је дојурила својим „фићом“, утоварила га у ауто и појурила ка крушевачкој болници. Није стигла да га спасе. Чика Дула је од опекотина умро на путу за Крушевац.

Кад год се сетим тога мученика, прожме ме језа.

Много пута сам зажелео да запишем нешто о чика Дули Несторовићу. Унук Животије, који се родио месец дана пре мог доласка у њихову кућу, на Бадње вече 1942. године, сада је гастарбајтер у Немачкој. Није волео школу, завршио је неки аутомеханичарски занат. На Милићеву, очеву молбу, ја сам га запослио

као шофера у Смедеревској железари, њему је ту плата била мала, па је отишао у Немачку на рад. Тамо се оженио Гркињом, добили су сина, а када се развео са Гркињом, Животије је сина довео у Велику Дренову код деде Милића и бабе Досе, да ту учи језик и школу. Не знам шта је било с тим дечаком. А Милић је постао дреновски удбаш, редовно је обавештавао Удбу о мојој посети мајци и брату; чим бих ја стигао у своју кућу, он би дошао да се „поздрави“ са мном; у ствари, да чује шта говорим, па да оде у краљевачку Удбу и поднесе извештај. Једном га моја мати са капије вратила, рекавши му: „Милићу, ти си шпијун и не улази ми у кућу док је Добрица ту.“ „Морам, тетка Милка, да обавестим Удбу да је Добрица долазио у Дренову. Не брине, нећу да им испричам шта је говорио.“

Пре неку годину умро је Милић Несторовић, који ме је као четник на Бадње вече спасао клања. Ја, као посланик, спасао сам га робије због проневере задружног подрума. А потом, он ме цинкарио Удби... Какви су то људоломи на српској земљи били у 20. веку!

Издаја мог несрећног друга Милена и данас ме збуњује и чуди. Одрасли смо из једног чанка, док смо били ђаци, једног дана ручавали смо код моје, другог дана код његове мајке. Био је најинтелигентнији младић у Дренови, читао је књиге. Мија Недељковић студент и ја давали смо му комунистичку литературу; у лето 1941. учланили смо га у Партију и одмах поставили за секретара партијске ћелије. Он је био чудесно храбар: са чезама је одлазио у Краљево опседнуто Немцима и у чезама преносио бомбе за трстеничку партизанску чету. Тај најхрабрији комунист

дреновски, заљубљен у лепу Делу, уцењен од таста, пристао је да ме изручи четницима. Никад нећу схватити како је Милен, мој најближи друг у детињству, могао да ме изда.

Милен смо на састанку Среског комитета избадили из Партије и за издају осудили на смрт; али казну нисмо извршили, било нам га је жао. А он је, напуштен од својих другова, неуморно и јавно агитовао за партизане и Русе, па га је четничка команда, да провери његово политичко уверење, повела у борбу са партизанским одредом у коме сам ја био комесар. У тој борби он је истрчао из четничког строја и јурнуо ка партизанима, вичући: „Другови, не пуцајте, ја сам комунист! Ја сам Добричин друг!“ Рафал с леђа, из енглеског машингевера његовог команданта Милета, окончао је његов грех, спречио му искупљење.

Тако моји другови, моји вршњаци, моји Дреновци – Милен Радић, Милић Несторовић и ја – окончасмо нашу борбу, поломљени. А најславнији моравски илегалцац Мија Недељковић, мој друг и секретар Среског комитета, 1946. отишао је у Совјетски Савез да заврши студије агрономије; 1948. изјаснио се за Стаљина и остао у Русији да умре у неком колхозу у Калињинској области.

Две сестре, верне брату, три године провеле су на Голом отоку.

Ја их све надживео, ваљда само зато да бих написао *Деобе*.

А данас је, на Бадњи дан, јавља ми Михајло Марковић, репризиран филм о Меморандуму САНУ и центрима национализма који су припремали победу

Слободана Милошевића, формулишући му националистичку идеологију. Сценарио за тај филм написао је Хелсиншки одбор. Његов антинационализам подржали су и Загорка Голубовић и Небојша Попов, моји некадашњи другови из опозиције, и адвокат Срђа Поповић, који се из Њујорка 1999. залагао за бомбардовање Србије. Некакви безначајни „интелектуалци“ доказивали су како сам ја стварао свој „култ оца нације“. Филм је, каже Михајло Марковић, финансирало и немачко министарство спољних послова. Нацистичко-бољшевички модел идеолошке борбе у којој апсолутна лаж треба да има улогу апсолутне истине. Тим „документарним“ филмом треба да се докаже моја идеолошка одговорност за „злочиначко удруживање“ у циљу стварања Велике Србије, и Хашком трибуналу понуде српски аргументи за подизање оптужнице против мене.

7. јануар 2004.

Божић. Пре 75 година Слободану Ђулаковићу је његова жена Миља родила прво дете, девојчицу, којој је дан рођења – Божић, дао име. Црномањаста, лепа, иако је женско, родиће се и мушко – наследник, обрадовао јој се прадеда, чувени дреновски богаташ Тоша Ђулак – Ђулаковић. Била је најлепша девојчица у свом нараштају и селу. Када је пошла у школу, није знала које јој је презиме. Учила је гимназију у Крушевцу, и чим би чула кукурикање петла – плакала је у тузи за кућом и селом. Рат јој прекинуо гимназију. Почела да